ΕΜΜ. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΕΛΛΑΔΟΣ «ΣΗΜΑ» (ΣΗΜΑΙΑ)

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἔχουν γραφεῖ πολλὲς καὶ ποικίλες ἀπόψεις καὶ κάθε γνήσιος ἐρευνητὴς ἔχει τὴν θεώρησή του. Ἄρχισαν ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Καὶ εἶχαν τότε τὸν χαρακτῆρα (ὅπως καὶ στὴν περίπτωση ἀτόμων) ἢ περιγραφῆς ἀπὸ ἄλλους ἢ αὐτοπαρουσιάσεως.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι περίπου μία χιλιάδα ἱστορικῶν (γνωστῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνον ἀπὸ fragmenta, δηλ. ράκη, μικρὰ ἢ μεγάλα) ἔχουν καλύψει καὶ φωτίσει μικρὲς ἢ εὐρύτερες πτυχὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμικοῦ ὑφαντοῦ.

Ἡ Ἑλλάδα στὴν γενικὴ θεώρηση ἀπείρων στοχαστῶν κάθε ἐποχῆς (ἰδίως κατὰ τὴν τελευταία 500ετία μετὰ τὴν Ἀναγέννηση) προβάλλει καὶ διαρκῶς ἀναθάλλει ὡς «ἄγαλμα», ποὺ τὸ διακρίνει, θὰ ἔλεγα, *χάρις μετὰ δεινότητος*. Λύτὸ σημαίνει ὅτι εἶναι (ὅπως καὶ κάθε κλασσικὸ ἔργο) ὄμορφο καὶ μαζὶ δεινό. Ὀξύμωρο; Ἀλλὰ ἔτσι εἶναι γενικῶς τὰ ἔργα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ποὺ ἔμειναν κλασσικά: συζεύξεις ἀνομοίων στοιχείων ποὺ ἐναρμονίζονται. Ἀπὸ τὸ *χάος* ἀναδύεται *κόσμος*. Ἡ ἀγαλλίαση ποὺ προξενεῖ ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶναι ἐπιπόλαιη, δὲν εἶναι ἀποχαύνωση. Εἶναι βαθειὰ ἀναστάτωση καὶ ταραχὴ ποὺ καταλαγιάζει σὲ κάποια ὡραία σύνθεση. Αὐτὸ τὸ *ἀγάλλεσθαι* ἐτυμολογεῖται, πιστεύω, ἀπὸ τὸ *ἄγαν* καὶ *ἅλλομαι* (ἅλ - j - ομαι, salio) καὶ σημαίνει χοροπηδῶ ἀπὸ ἀσυγκράτητη χαρὰ (*πολύ μοι ἡ καρδία πηδᾷ*, θὰ ἔλεγε ἕνας φιλόσοφος μὲ βαθὺν πράγματι «λόγον» τῆς ψυχῆς· ἐδῶ συνάπτονται Ἡράκλειτος καὶ Πλάτων).

Ἡ Ἑλλὰς ὡς διαχρονικὴ ἔννοια εἶναι ἀπέραντη. Ἔχει τεράστιο βάθος χωροχρονικό· κυρίως χρονικό. Τόσο ποὺ εἶναι δυσθεώρητο. Κατὰ λογικὴ ὅμως ἀνάγκη πρέπει τὸ ἀπέραντο ὑφαντὸ τῆς Ἑλλάδος νὰ σμικρυνθεῖ, νὰ γίνει κάτι τὸ εὐθεώρητο καὶ εὔληπτο· νὰ μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ, νὰ ἀκουσθεῖ ἢ νὰ ἀναγνωσθεῖ στὰ γρήγορα. Ζητοῦμε κατὰ ἀδήριτη λογικὴ ἀναγκαιότητα κάτι τὸ πολὺ μικρό. Πόσο; τόσο μικρὸ ποὺ νὰ μὴ ἔχει καθόλου διαστάσεις· οὔτε μία. Τότε τί θὰ εἶναι; στιγμὴ ἤ, ὅπως συνήθως λέμε, στίγμα (the point). Αὐτὸ τὸ στίγμα ποὺ ζητοῦμε καὶ σὲ ὅλα τὰ πεδία τοῦ ἐπιστητοῦ ἔχει βαθὺ νόημα· περι-

κλείει τὸ σύνολο· εἶναι *πολύνοια*. Εἶναι *σῆμα*, διότι σημαίνει, ἔχει σημασία. Καὶ τὸ *σῆμα* αὐτὸ (κατατεθὲν ἢ ὄχι) ἀποτελεῖ τὸ σημάδι, τὸν λογότυπο τῆς Ἑλλάδος. Κάναμε κάποια παραχώρηση, ζητοῦμε λίγο χῶρο καὶ σ' αὐτὸ κάποια

σημαίνει ἐπιγραφή.

Σὲ ἕνα κομμάτι πανὶ κάποιο σχῆμα, ὡρισμένα χρώματα καὶ *γραφή*, ζητεῖ νὰ συναγείρει, νὰ συγκεντρώσει τὴν ὅλη ἱστορικὴ διάσταση στὸ ὀλίγιστο. Ἐδῶ συμβάλλουν ὅλα τὰ ρεύματα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας· εἶναι ἐδῶ ἕνα *σύμβολον*. Ἔτσι τὸ δεχόμεθα. Ζοῦμε τὸ μεγαλεῖο τῆς φυλῆς, «περασμένα μεγαλεῖα» (καὶ ἴσως σύγχρονες ἐξάρσεις), στὴν θέα τῆς σημαίας (ποὺ εἶναι τὸ ὀπτικὸ σύμβολο τοῦ ἔθνους), στὸ ἄκουσμα τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου καὶ στὴν μελέτη καὶ ἀναπόλησή του, μουσικῆς καὶ κειμένου, ποὺ εἶναι καὶ αὐτὰ σύμβολα προσφερόμενα σὲ ἄλλα ψυχικὰ κέντρα.

Γιὰ νὰ καταλήξει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου (ὁ *ψυχῆς κυβερνήτης*) ἀπὸ τὰ πολλὰ σὲ ἕνα (ad unum), διενεργεῖ ἔργο συλλεκτικό. Μὲ τὸ νὰ ἀθροίζει *ἀθρεῖ*. Μὲ τὸ *συνιέναι* ἔχομε καὶ τὶς δύο ἔννοιες τοῦ *συναθροίζειν* καὶ τοῦ *συνορᾶν*. Ἡ *συνόρασις* καὶ *σύνεσις* δὲν ἐπιτυγχάνονται χωρὶς τὴν ἀναγωγὴ τῶν πολλῶν σὲ ἕνα. Μὲ αὐτὴ τὴν νοητική μας προσπάθεια ἡ ζήτησή μας, τὸ ζητούμενο καὶ ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθοῦμε, ἀποκτοῦν ἑνότητα· εἶναι *ἕν*.

Τὸ *σῆμα* ποὺ καταλήγομε, ἡ σημαία, ἐπιτρέπει παλινδρόμηση εἰς τὸ ὅλον. Τὸ *σῆμα* εἶναι τέρμα καὶ ἀφετηρία. Πρέπει ἀκόμη νὰ εἶναι *τέλος*, νὰ ὑποσημαίνει ἕνα ὅραμα, μία ἰδέα. Ἔθνη χωρὶς κάποια ἰδέα χάνουν τὴν ζωτικότητά τους. Περιέρχονται σὲ λήθαργο. Γιατί; διότι τὸ *τέλος* εἶναι καὶ αὐτὸ ἕνα *αἴτιον*, μία αἰτία δράσεως, διότι αὐτὸ μᾶς ἕλκει (γίνεται ὁλκός), αὐτὸ μᾶς θερμαίνει καὶ μᾶς ὠθεῖ σὲ δράση καὶ μάλιστα συντονισμένη. Τὸ *αἴτιον* εἶναι αὐτὸ ποὺ μᾶς φλέγει, μᾶς καίει καὶ μᾶς παρωθεῖ. Ἐτυμολογεῖται, πιστεύω, ἀπὸ τὸ *αἴθω*. Αἴτιο εἶναι τὸ *αἴθον*. Εἶναι αὐτὴ ἡ *καῦσις* ποὺ στὰ λατινικὰ μεταγράφεται ὡς *causa*.

Σὲ ἕνα σύμβολο, ὅπως εἶναι ὁ σταυρός, διασταυρώνονται πολλά. Καὶ ἔτσι κατανοοῦνται. Συμβάλλομαι, συνίημι, συνορῶ, σύνοιδα εἶναι λέξεις συνώνυμες καὶ προδήλως διαφωτίζουν στὸ θέμα κατασκευῆς τῆς πιὸ δύσκολης ταυτότητος, τῆς ἐθνικῆς. Τὸ *σύμβολον* ταυτίζεται (ἔτσι τὸ θεωροῦμε) μὲ τὸ ὅλον. Ἑλλὰς καὶ σημαία της εἶναι (ὡς δεχόμεθα) ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα (*ταὐτόν*).

Ἔτσι ἡ πολλότητα γίνεται ἁπλότητα. Τὸ ἀπέραντο γίνεται εὐσύνοπτο καὶ προσιτό. Ἔχει *τιμήν*, ὅση καὶ τὸ ὅλον. Καὶ ἕκαστος εἶναι ἐπιτομὴ τῆς ἐθνότητος· βαστάζει τὸ βάρος της, ἐνστερνίζεται τὸ νόημα καὶ τὸ μεγαλεῖό της. Ὁ ἀρχαῖος Σπαρτιάτης εἶχε τὴν πατρίδα του, τὴν ἀσπίδα, ὡς σύμβολό της (μὲ ἐνδιαφέρουσες παραστάσεις ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις), ἐν τῇ χειρί. Ἦταν ὑπεύθυνος φορέας της καὶ *ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς*.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία (καὶ τὸ ταὐτόν της) εἶναι μεγάλη καὶ πολύμορφη πολιτισμικὴ παρακαταθήκη (κατά τινας ἡ μείζων τῆς ἀνθρωπότητος) μὲ πολλὲς ζείδωρες πηγές. Στὴν διαχρονική της διάσταση ἔχει δύο εὐκρινῶς διακρινόμενες περιόδους, τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καὶ τὴν χριστιανική. Εἶναι σύνδεση στὸν χρόνο δύο διαφορετικῶν (ἑτεροίων;) κόσμων. Εἶναι 2.000 χρόνια π.Χ. καὶ 2.000 μ.Χ. στὴν ψηλαφητή, *βάσιμον* στὴν ἱστορία φάση της.

Αὐτὲς οἱ 2 δισχιλιετίες εἶναι 2 πελώρια φύλλα στὸ μεγάλο ἐθνικὸ πανόραμα· εἶναι ἕνα δίπτυχο.

Ἡ Ἑλλὰς εἶναι κυρίως πολιτισμικὴ ἔννοια καὶ ὁ Χριστιανισμὸς θρησκευτικὴ ἀλλὰ ἀμφότερες ἀλληλοεισδύουν καὶ περιλαμβάνουν τὴν ὅλη κοινωνικὴ ζωὴ ὅπως ἐξυφάνθη στὴν ἱστορικὴ διαδρομή. Στὸ θρησκευτικὸ πεδίο ἀπολήγουν κυρίως οἱ ἔσχατες συμπυκνώσεις καὶ κορυφώσεις. Σ' αὐτὸ δημιουργεῖ ἡ πνευματικότητα τῶν λαῶν (διὰ τῶν *ταγῶν* τους) τὰ πρότυπα ὄχι τόσο στὰ κράτη καὶ τὴν δομή τους (Ἀθήνα, Ρώμη, Βυζάντιο).

Ὁ γνησιώτερος καὶ καθολικώτερος παιδευτὴς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁ Ὅμηρος· διεμόρφωσε τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Ἔδωσε μὲ ἁπλότητα καὶ ἀπαράμιλλο ποιητικὸ τρόπο τὴν βαθύτερη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Κινούμεθα μέσα στὸν κόσμο του καὶ διαπλασσόμεθα. Ὁ Ὅμηρος σφετερίζεται μὲ τὴν τέχνη του τὸν κόσμο καὶ μᾶς τὸν προσφέρει. Μὲ ὁποιοδήποτε ἐπεισόδιο (καὶ τὸ πιὸ ἀπόμερο) διεισδύομε στὸ κόσμο ποὺ ἀναπλάττει καὶ ἀγλαϊζόμεθα. Εἶναι καὶ τὸ ἔπος ἕνα «ἄγαλμα» ποὺ θέλγει. Καὶ ἰδοὺ ὁ ὑπηρέτης *Εὔμαιος* μᾶς προσφέρει καὶ μόνο μὲ τὸ ὄνομά του ἕνα γοητευτικό, εὐπρόσδεκτο μήνυμα· εὔμαιος εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀφ' ἑαυτοῦ ἔχει ὡραία, σωστὴ ροπὴ (*εὖ μαίεται*). Ὁ ἄλλος μεγάλος ἐπικὸς ποιητὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ Ἡσίοδος (ποὺ σὲ ποιητικὸ διαγωνισμὸ ἐνίκησε τὸν Ὅμηρο) θὰ μᾶς πεῖ ὅτι στὸ Χρυσὸ γένος (ποὺ ἦταν τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ πέντε στὰ ὁποῖα περιοδοποιεῖ τὴν ὅλη διαχρονία) ἡ γῆ παρῆγε τὰ πάντα *αὐτομάτη*. Ἐδῶ ἔχομε τὸ *αὐτόματον*, πάλιν τὸ μαίεσθαι. Ποιό πανανθρώπινο μήνυμα ἀναπηδᾶ ἐδῶ; ὅτι στὴ παμπάλαιη, τὴν ἀρχέγονη φάση τῆς ὅλης πολιτισμικῆς ζωῆς (ὅπως περιοδολογεῖται ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο καὶ ἐκτείνεται 3.000 περίπου ἔτη μετὰ μέχρι τὶς μέρες μας) εἶχε ἐπιτευχθεῖ, ἦταν δεδομένο καὶ χειροπιαστὸ τὸ ἰδεῶδες, στὸ ὁποῖο ἐμεῖς (λησμονούσης τῆς δευτέρας χιλιετίας) τείνομε, δηλ. ὁ αὐτοματισμός. Θέλομε τόσες ἀνέσεις καὶ ἄμεσα, χωρὶς προσπάθεια καὶ μέριμνα προσφερόμενες. Τὰ θέλομε ὅλα νὰ μᾶς ἔρχονται εὔκολα (ἴσως καὶ χωρὶς ἕνα click ποὺ προαπαιτεῖ σκέψη καὶ μᾶς σκοτίζει κάποτε). Ἐμεῖς ζητοῦμε ἀμεριμνησία, τὸ *ἀνειμένως ζῆν*. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπῆρχε κατὰ τὴν πρώτη φάση, ὁ *ἀκηδὴς θυμός*. Καμμία *κηδεία* ἢ *βιοτικὴ μέριμνα* δὲν τοὺς ἐτάρασσε. (Μήπως σήμερα μὲ σωστὴ παιδεία εἶναι ἐπιτευκτὸς αὐτὸς ὁ στόχος;).

Ὁ Ὅμηρος ἐστιᾷ ὅσους ἐπιθυμοῦν. Εἶναι πανδαισία στὸν κόσμο του. Καὶ ψιχία ἂν πάρεις ἀπ' αὐτὸν μπορεῖς (μὲ ἐγκύμονα ψυχὴν) νὰ πυργώσεις ἔργο Αἰσχύλειο.

Ὁ ἴδιος ὁ Ὅμηρος (δὲν τὸ προσέχουν οἱ φιλόλογοι) δὲν αὐτοπαρουσιάζεται ὡς ποιητὴς ἀλλὰ ὡς ἀκροατής· τίνος; θεᾶς ἢ μούσης. Αὐτὸς εἶναι μόνον ὁ ρόλος του; νὰ ἀκούει; ὄχι· ὁρίζει στὴν ἱκεσία του πρὸς τὴν θεὰ ἢ τὴν μοῦσα καὶ τὸ θέμα του. Ἐπιλέγει· αἱρεῖται (ἀπὸ πλούσιο θεματολόγιο). Ἄλλος ᾄδει καὶ ἐκεῖνος ἀκούει καὶ ἴσως ἀπομνημονεύει καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν θεϊκὴ ᾠδήν.

Ὁ Ἡρόδοτος (ὁ πατὴρ τῶν ἱστορικῶν) εἶναι *ὁμηρικώτατος* καὶ ὁ Φειδίας, θεόπτης καὶ αὐτός, θὰ τολμήσει νὰ εἰκονίσει τὸν Δία (τὸν καθ' Ὅμηρον). Ὅλοι λοιπὸν στὴν χορεία τοῦ Ὁμήρου· λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες. Μήπως ὅμως καὶ πολιτικοστρατιωτικὲς μορφὲς ὡς ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας;

Ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν ὁμηριστής. Πῶς; κατ' ἀλεξανδρινὴν ἔννοιαν; βεβαίως. Κατὰ τὸν βιογράφο του Πλούταρχο ἦταν *φιλολόγος καὶ φιλαναγνώστης*. Καὶ πῶς ἐκδηλώνεται ἡ ὁμηρομάθεια καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν ποιητή; τὸν εἶχε λένε στὸ μαξιλάρι του. Καὶ τί ἐννοοῦν; ὅτι τὸν διάβαζε γιὰ νὰ τὸν πάρει ὁ ὕπνος; ὑπνωτικὸ ὁ Ὅμηρος τοῦ Ἀλεξάνδρου; Ὄχι. Μᾶλλον διεγερτικό. Ὁ Ἀλέξανδρος ζοῦσε πλήρως τὸν Ὅμηρο, ἦταν στὸν κόσμο του, καὶ τὸν ἀνακαλοῦσε ἔντονα στὶς κρισιμώτερες στιγμὲς τῆς ζωῆς του. Ἔφθανε στὸ σημεῖο καὶ νὰ συμπεριφέρεται ὡς ὁ Ἀχιλλεύς. Στὸν Ὑδάσπη τῶν Ἰνδιῶν (τὸ 327 π.Χ.) ἐμάχετο ὡς ὁ Ἀχιλλεὺς τὴν μάχη παραποτάμιο ποὺ περιγράφει ὁ Ὅμηρος στὰ Φ. Ἔτσι ὁ Ἀλέξανδρος ἐβίωνε τὸν Ὅμηρο πληρέστερα ἢ οἱ φιλόλογοι.

Μὲ κοινὸ πατέρα τὸν Δία ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος θεῶν καὶ ἀνθρώπων παρακολουθεῖ, τέρπεται καὶ παιδεύεται μὲ τὶς περιπέτειές του κυρίως, ποὺ εἶναι κατὰ κανόνα ἐρωτικές. Ἔχει διάφορες πολύμορφες, παράξενες ὀρέξεις ὁ Ζεὺς ποὺ τὶς ἱκανοποιεῖ. Δὲν ἔχει ἐρωτικὲς ἀπογοητεύσεις. Πάντως δὲν ἦταν κίναιδος.

Στὸν Ἑλληνικὸ κόσμο (κατὰ τὸν πατέρα του τὸν Δία) κυριαρχεῖ ὁ ἔρωτας, ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς, ἡ ἀπόλαυση τῆς φύσεως, ὁ συγχρωτισμός. Ἐξαίρεται τὸ φυσικὸ κάλλος καὶ ἐπιδοκιμάζεται ἡ ροπὴ πρὸς αὐτό. Ἡ φιλοκαλία εἶναι ἔκδηλη παντοῦ ὅσο καὶ ἡ φιλοξενία ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἑρμηνευθεῖ καὶ ὡς φιλία πρὸς τὸ ξένο, τὸ παράδοξο, τὸ αἰνιγματικό, τὸ μυστηριῶδες.

Τί εἶναι ὁ Χριστιανισμός; ἐδῶ τὸ Σινᾶ καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Χριστός. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἔφεση ἀλλὰ ποιά;

τοῦ ἰδεῖν τὴν δύναμίν Σου καὶ τὴν δόξαν Σου.

Τίνος; τοῦ Θεοῦ. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι ἡ ἀρχαία Ἰουδαϊκὴ κοσμοθεωρία καὶ ἱστορία. Εἶναι ὁ κόσμος τῆς Γενέσεως, τῶν Ψαλμῶν, τῶν Μακκαβαίων. Καὶ ἐδῶ (ὅπως καὶ στὸν Ὅμηρο) ἀκούεται ἡ λακωνικὴ ἱκεσία *ἐλέησον* καὶ μάλιστα *ἔτι καὶ ἔτι*, ὅπως καὶ ὁ βραχύτερος, ὁ πιὸ «κοντὸς» ψαλμός,

Ἀλληλούια. Ἡ Καινὴ Διαθήκη δὲν ἀναιρεῖ τίποτε ἀπὸ τὴν Παλαιά. Τὴν συμπληρώνει. Ἐδῶ πραγματοποιοῦνται *ῥήσεις προφητῶν*. Μερικὰ χαίνοντα θέματα κλείνουν. Ὁλοκληρώνεται ἕνας κύκλος. Ἔγινε ἡ πτώση, ἡ ἐκβολὴ ἀπὸ τὸν Παράδεισο καὶ ἀρχίζει ἡ περιπέτεια τῶν Ἀδαμιαίων. Καὶ ἀναμένεται, προσδοκᾶται ὁ Μεσσίας ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους. Δὲν ἐπαρουσιάσθη ἀκόμη. Γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἔγινε ἡ πρώτη παρουσία καὶ ἀναμένεται ἡ δευτέρα (οἱ Ἰνδοὶ περιμένουν ἀναλόγως τὴν δεκάτη).

Στὴν Καινὴ Διαθήκη ἰδιαιτέρως ἀναθάλλει νέο πνεῦμα. Ἀλλὰ ἐπαναστατεῖ ὁ Χριστός; ἐπιδιώκει ἀνατροπή; Ἂς ἐντρυφήσομε λίγο στὴν Βίβλο (δηλ. στὸ βιβλίο *κατ' ἐξοχήν*). Ἂς σταθοῦμε σὲ μία παραβολή· τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου. Ἐδῶ ὁ φαρισαῖος, ποὺ εἶναι γνώστης καὶ πιστὸς τηρητὴς τοῦ Νόμου, δὲν παρέχει λαβές. Εἶναι ἀκηλίδωτος, ἀψεγάδιαστος. Στὸν Ναὸ καυχᾶται γιὰ τὴν τελειότητά του καὶ εἶναι γεμᾶτος περιφρόνηση πρὸς τὸν τελώνη ποὺ ἀντιθέτως πρὸς αὐτὸν εἶναι διάτρητος· εἶναι πλήρης κηλίδων. Ὁ τελώνης προσεύχεται σὲ μία γωνία τοῦ Ναοῦ, εἶναι συντετριμμένος, δὲν σηκώνει τὸ κεφάλι του καὶ μόλις ψελλίζει: ὁ Θεὸς νὰ μὲ λυπηθεῖ τὸν ἁμαρτωλό (*ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ*). Ἐδῶ ὁ ἕνας ἔχει τὴν συναίσθηση τῆς ὑπεροχῆς· εἶναι κρείττων· ὑπερέχει στὰ κρατιστεῖα, θὰ λέγαμε. Ἀλλὰ ποιός ὑπερέχει στὰ *βελτιστεῖα* ἢ τὰ *λῳστεῖα* (ὡς θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε κατὰ τὸ ἀριστεῖα); Ἐδῶ δικαιώνεται ὁ τελώνης (ποιόν θὰ προέκριναν οἱ Ἕλληνες;).

Ἡ ἁμαρτωλότητα (ἢ φιλαμαρτημοσύνη) ἀντιμετωπίζεται ὄχι ὡς κάτι ἀπόβλητο ἀλλ' ὡς κάτι ποὺ χρήζει προστασίας καὶ συγκαταβάσεως, ὄχι ἀφ' ὑψηλοῦ ἐλεημοσύνης. Ὁ καινὸς παιδευτής, ὁ Χριστός, ἔρχεται γιὰ τὸν ἔσχατο, τὸν ἐλάχιστο, τὸν πιὸ ἀσήμαντο, τὸ *ἀπολωλὸς πρόβατον*. Τόση φροντίδα γιὰ τὸν ἕνα ποὺ ἔφυγε ἀπὸ τὴν ποίμνη καὶ ὡς ὁ ἄσωτος εἶναι ἔκθετος! Ὁ Χριστὸς ἔρχεται γιὰ τὸν προλετάριο. Ἐδῶ πράγματι εἶναι ἀναμφισβήτητη καὶ ἐπίμονη ἡ φροντίδα γιὰ τὸν πεφορτισμένο, τὸν πεπεδημένο.

Οἱ προλετάριοι πῆραν τὸ χαρμόσυνο μήνυμα, τὸ εὐαγγέλιο. Προλετάριος ἦταν ἀκριβῶς ὁ τελώνης καὶ ἐσώθη. Προλετάριος ἦταν στὴν κοινωνικὴ συνείδηση (ὡς τελώνης) καὶ ὁ Ματθαῖος καὶ ὅμως ἄλλαξε ἄρδην, μετεστράφη καὶ ἔγινε ὁ κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐδῶ τονίζεται ἡ σημασία τῆς μετανοίας, τῆς ἀλλαγῆς γραμμῆς. Ὁλοκληρωτικὴ μεταβολὴ ἔγινε καὶ σὲ ἕνα φαρισαῖο, τὸν Παῦλο. Ἡ μεταστροφή του ἄλλαξε ὄχι μόνον τὴν ζωή του ἀλλὰ ἐν πολλοῖς τὴν πορεία τῶν ἀνθρωπίνων. Ὁ Ἀπ. Παῦλος σημειωτέον ἔχει τρία ἀξιοπρόσεκτα χαρακτηριστικά· εἶναι Ἰουδαῖος κατὰ τὸ γένος, Ἕλλην κατὰ τὴν παιδεία καὶ Ρωμαῖος κατὰ τὴν πολιτειακή του ὑπόσταση (εἶναι Ρωμιός).

Ἐνώπιόν μας οἱ Νεοέλληνες ἔχομε δύο διαπλαστικὰ πρότυπα, τὸν Ὅμηρο καὶ τὴν Βίβλο. Καὶ τὰ δύο εἶναι προσιτὰ καὶ γραμμένο στὸ Ἑλληνικά (ποῖα; ἄλλο θέμα). Καὶ τὰ δύο ἀποτελοῦν σπουδαῖα πρότυπα γιὰ τὴν διάπλαση τοῦ

ἤθους μας· εἶναι βιωτά. Νὰ ἐντρυφήσομε καὶ στοὺς δύο κόσμους; μποροῦν νὰ συναφθοῦν τὰ δύο *ἤθη*; μήπως ἀλληλοαποκλείονται; Τί νὰ ἐπιλέξω;

Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα ποὺ ἀνοίγεται μπροστά μας δὲν εἶναι δίλημμα (μόνον). Εἶναι μᾶλλον τετράλημμα. Τί νὰ δεχθοῦμε; Οἱ δυνατότητες αἱρέσεων (ἐλευθέρων ἐπιλογῶν) μεταξὺ τῶν δύο θεμελιακῶν παραγόντων, Ἑλλάδος καὶ Χριστιανισμοῦ, εἶναι οἱ ἑξῆς τέσσαρες:

1. Εἴμεθα μόνον Ἕλληνες.
2. εἴμεθα μόνον Χριστιανοὶ (καὶ δὴ Ὀρθόδοξοι).
3. εἴμεθα Ἑλληνοχριστιανοί.
4. οὔτε τὸ ἕνα, οὔτε τὸ ἄλλο (οὐδέτερον).

Ὀπαδοὶ καὶ θεωρητικοὶ ὑποστηρικτὲς κάθε περιπτώσεως ὑπῆρξαν στὴν ἱστορία μας καὶ ἐμφανίζονται ἀκόμη σὲ διάφορο βαθμὸ ἐπιμονῆς, ἐμβελείας καὶ ἱκανοτήτων· ἐπιπόλαιοι ἢ βαθύνοι, ὑλιστὲς ἢ ἀντιιδεαλιστὲς ποὺ μερικοὶ βλέπουν τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀρχίζει (καὶ μάλιστα κολοβωμένη) μὲ τὴν Τουρκοκρατία ἢ τὸ 1821 καὶ θὰ ἔβλεπαν μὲ καλὸ μάτι νὰ μετονομάζονται πλατεῖες καὶ δρόμοι, ὡς ἀντιπαραδοσιακοί.

Στὸ τετράλημμα ποὺ ἀναφέραμε εἶναι δύσκολη ἡ ἀπάντηση καὶ ἡ καθολικὴ συμφωνία· παίζουν ρόλο ἡ πνευματικότητα καὶ οἱ καταβολὲς ἑκάστου.

Οἱ περισσότεροι σήμερα ἀπὸ τὰ δύο ἑτερότροπα στοιχεῖα (ἐξωτερικῶς τουλάχιστον) δέχονται τὴν γλῶσσα καὶ κάποιους συγγραφεῖς (καὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀπέμειναν) καὶ ἐπισημαίνουν κοινὰ σημεῖα (π.χ. στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀπ. Παῦλο). Μὲ τὴν ἐπισήμανση τῶν στοιχείων αὐτῶν (ποὺ εἶναι ὀλίγα καὶ ἐπιλεκτικὰ) διατηρεῖται μὲν ὁ γάμος Ἑλλάδος καὶ Χριστιανισμοῦ (ποὺ συνήφθη μετ' ἐμποδίων καὶ ἀντιξόων συνθηκῶν) ἀλλὰ πάντοτε κινδυνεύει μὲ διαζύγιο.

Γιὰ νὰ δειχθεῖ ἡ τραγικότητα αὐτῆς τῆς συζεύξεως, θὰ μνημονευθοῦν τὰ βασικὰ (κατ' ἐμὲ) χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἕλληνος. Εἶναι κατὰ πρῶτον τὸ *αἱρεῖσθαι*. Ὁ Ἕλλην ἐπιλέγει (*στὴν ἀναζήτηση τοῦ αἱρετωτάτου βίου*). Θεωρεῖ ἀναφαίρετο στοιχεῖο τῆς ὑπάρξεώς του τὸ δικαίωμα νὰ διαλέγει. Ἐνίοτε μάλιστα αἰσθάνεται εὐδαίμων, ἂν ὄχι μόνον *ἕληται* ἀλλὰ κυρίως ἂν αὐθαιρετήσει. Ἡ αὐθαιρεσία εἶναι ἀτομικὴ καὶ τονίζει τὸ στοιχεῖο τῆς μοναδικότητος. Μὲ τὴν αὐθαιρεσία παρακάμπτεις καὶ τοὺς νόμους ἢ κάνεις παραφωνία (φάλτσο) στὴν χορῳδία. Τὸ «παράφωνο» δὲν ἀπαξιώνεται.

Τὸ στοιχεῖο τῆς *αἱρέσεως* εἶναι θεμελιακὸ στὴν ἀναζήτησή μας. Γιὰ νὰ εἶναι ὅμως ὀρθή, χρειάζεται βαθειὰ γνώση καὶ ὑπευθυνότητα. Κάποτε παριστάμεθα μάρτυρες μεγάλων συγκρούσεων καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιλέξομε ἕνα ἐκ τῶν διαμαχομένων καὶ δὴ κατὰ τὴν διάρκεια κάποτε τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἀπεκαλύφθη στοὺς Ἕλληνες σὲ Ἑλληνοκρατούμενο περιβάλλον (πολιτιστικῶς καὶ ἐν μέρει πολιτικῶς). Ἡ πάλη ἦταν μεγάλη καὶ ὀδυ-

νηρή. Καὶ τὰ *σεβάσματα τῶν Ἑλλήνων* ἔγιναν κόνις. Στὴν Ἑλλάδα ἔμειναν μόνον λίγα σπαράγματα ἀπὸ τὰ μνημεῖά της. Καὶ ἀπ' αὐτὰ ἡ ἐπιστήμη σήμερα ἐπιδιώκει νὰ βρεῖ τὴν *ὑφὴν* τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πάλη τῶν Ὀλυμπιακῶν θεῶν καὶ τοῦ σημιτικοῦ θεοῦ ποὺ τελικῶς ἐπεβλήθη ἦταν σκληροτάτη. Ὁ Ὀλυμπιακὸς κόσμος, ὁ Ὄλυμπος καὶ ἡ Ὀλυμπία, ἐπολέμησαν ποικιλοτρόπως μὲ τὸν κόσμο τῆς Ἁγ. Γραφῆς, τὸ Σινᾶ καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ.

Ὁ Ὄλυμπος καὶ τὸ Σινᾶ τὰ δυὸ βουνὰ μαλώνουν.

Ποιό βουνὸ θὰ κερδίσει; Ἐγὼ τί νὰ ἐπιλέξω; Μπορῶ βεβαίως καὶ νὰ ἀρνηθῶ αὐτοὺς τοὺς δύο κόσμους, νὰ μείνω ἄνευ ριζῶν. Αὐτὸ φαίνεται βέβαια ἐξωφρενικὸ ἀλλὰ στὴν χώρα μας ἡ ριζοτομία, τὸ ριζοσπάστης καὶ ριζοσπαστικὸς ἔχει κάποια γοητεία καὶ εἰσάγεται ἀκόμη καὶ σὲ τίτλους κομμάτων (μὲ διάφορες πάντως σημασίες).

Τὸ στοιχεῖο τοῦ αἱρεῖσθαι μένει ἀμετακίνητο σὲ ὅλο τὸ δοῦναι καὶ λαβεῖν τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ρέπουν γενικῶς πρὸς τὸ ξένο. Καὶ κατὰ κανόνα δὲν κάνουν *ξενηλασίας*. Ἀλλὰ *ξένον* δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀλλοδαπόν· εἶναι καὶ τὸ παράδοξον, αὐτὸ τὸ *θωμαστὸν* τοῦ Ἡροδότου.

Τὸ πιὸ *θωμαστὸν* στοιχεῖο ἀπὸ κάθε *ξένον* εἶναι τὸ θρησκευτικό, τὸ μυστηριακό, τὸ τῶν θεογονιῶν. Ἀπὸ ὅλες τὶς εἰσαγωγὲς (καὶ οἰκειώσεις) τῶν Ἑλλήνων οἱ ἐντυπωσιακώτερες εἶναι ἐκεῖνες τῶν θεῶν. Οἱ ἴδιοι μᾶλλον δὲν παράγουν θεούς· δέχονται ἄλλους. Πολλοὶ δυσφοροῦν ποὺ ὁ Ἡρόδοτος τονίζει ὅτι πήραμε θεοὺς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Ἀλλὰ πῶς;

Ἡ διαδικασία ἐπαφῆς πρὸς τὸ *ξένον*, ἡ περιένδυσή του μὲ Ἑλληνικὲς «κατηγορίες», ἡ οἰκείωσή του μὲ τὴν ἐπιμελῆ προσπάθεια νὰ μὴ περάσει κάποιο ὅριο καὶ ἐκφυλισθεῖ ἢ ἐκχυδαϊσθεῖ, ἀλλὰ νὰ μείνει σὲ μέτρα ἀνθρώπινα μὲν ἀλλὰ σὲ ἰδεώδη μορφὴ εἶναι ἀκριβῶς τὸ τυπικὸ τῆς λειτουργίας τῶν Ἑλλήνων στοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς των.

Οἱ Ἕλληνες σφετερίζονται τὸν κόσμο, τὰ μυστήριά του καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἄλλων λαῶν μὲ τὸ νὰ τὰ φέρουν στὸ *ἀνθρώπειον*. Λιώνια κλήση (καὶ κλίση) πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ἀνθρωποκεντρισμός. Ἀνθρωποκρατία πλήρης καὶ ἀναμφισβήτητη.

Ἰδιαίτερη εἶναι ἡ τάση τῶν Ἑλλήνων πρὸς ὅ,τι προκαλεῖ δέος, φόβο· τάση πρὸς τὸ *δεινόν*. Καὶ τὸ πιὸ φοβερὸ πρᾶγμα στὸν κόσμο σύμφωνα μὲ ἕνα κορυφαῖο ποιητή, τὸν Σοφοκλῆ, τί εἶναι;

πολλὰ τὰ δεινὰ κοὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει.

Ἕλλην εἶναι ὁ φωτίζων, ὁ ἡμερώνων τὸ σκοτεινὸ καὶ τὸ ἄγριο. Δὲν εἶσαι Ἕλλην, ἂν δὲν ἔχεις ἔρωτα· καὶ ἔρωτα πρὸς τί; τὸ *ξένον* καὶ τὸ *δεινόν*.

Οἱ Ἕλληνες παιδευτὲς περιάγουν σὲ *ἀπορίαν*, ἄγουν σὲ ἀδιέξοδο, θραύουν πάγιες πίστεις, προκαλοῦν ἐκρήξεις καὶ οἰκοδομοῦν μετὰ τὴν κατεδάφιση.

Ἁμαρτάνουν. Εἶναι ὁ πιὸ ἁμαρτωλὸς λαὸς τῆς ἱστορίας. Δὲν ἀφήνουν τίποτε ὄρθιο. Θέλουν ὅλα νὰ τὰ δοκιμάσουν. Ἡ παιδευτικότητα κορυφαίου ἐκπροσώπου των, τοῦ Σωκράτους, ἔγκειται στὸ νὰ προκαλέσει ἔκρηξη στὴν ψυχὴ τοῦ νέου, νὰ φέρει τὴν λάβα σὲ φῶς ἀπὸ τὴν ψυχή του καὶ νὰ τῆς δώσει κάποια μορφή. Εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε καὶ δὲν τὸ ἐννοοῦμε, τὴν *μόρφωσιν*. Ὁ διδάσκαλος *ῥήγνυσι καὶ μορφοῖ*. Ὁ ἄνθωπος μορφώνει τὸν ἑαυτό του σὲ ἄγαλμα, γίνεται μὲ τὸν παιδευτή του ἀγαλματοποιός. Ἀποδέχεται τὸ πρόσταγμα:

μὴ παύσῃ τεκταίνων τὸ σὸν ἄγαλμα.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ ποὺ γίνεται σὲ στενὸ χῶρο καὶ ἀτομικὸ ἐπίπεδο, πραγματοποιεῖται καὶ σὲ εὐρύτερο, τὸ ἐθνικό. Ὁ Ἕλλην γενικῶς διαμορφώνει καὶ

ὅ,τι περ ἂν Ἕλληνες βαρβάρων παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται.

Οἱ παραλήψεις τῶν Ἑλλήνων εἶναι πολλὲς καὶ ἀνάλογες οἱ ἀπεργασίες των. Ὁ Ἀπόλλων ἦταν ξένος θεός· στὸν Ὅμηρο εἶναι ἐχθρὸς τῶν Ἑλλήνων· καὶ ὅμως ἔγινε ὁ κατ' ἐξοχὴν ἴσως θεός των.

Ὁ Ἕλλην μὲ τὴν διαδικασία ποὺ ὑπαγορεύει ὁ ψυχισμός του ζητεῖ τὸ *ξένον* καὶ τὸ *ἀπεργάζεται*. Ὅλος ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀδιάλειπτη διαδικασία οἰκειώσεως ξένων στοιχείων. Ἀλλὰ πάντοτε μετὰ τὴν οἰκείωση ζητεῖ ἄλλο *ξένον*. Εἶναι ἕνας Ἕλλην ὅσο εὑρίσκεται σὲ κίνηση καὶ ἐγρήγορση, ὅσο εἶναι διάπυρος καὶ ζητητικός, ὅσο διατηρεῖ τὴν νεότητα ἢ παιδικότητά του, ἁπλούστατα τὴν *παιδείαν* του. Παιδεία εἶναι ὁ ὅλος πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων. Τὸν συντηροῦν *σπουδῇ καὶ παιδιᾷ*. Εἶναι γενικῶς ἐνάντια στὴν ροπὴ πρὸς γεροντότητα (senectutem) καὶ ἐπιμένουν στὴν παιδικότητα ἢ νεότητα (juventutem). Πολλοὶ εἶναι *πολιοκρόταφοι* (γεροντοφέρνουν) ἀπὸ τὸ λίκνο, ἄλλοι αἰωνόβιοι *θάλλουσι*. Καὶ εἶναι θαλεροὶ *αἰρούμενοι* καὶ *νεωτερίζοντες*. Μένουν νέοι σὲ ὅλη τους τὴν ζωή. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι *Ἕλλην* στὴν ἀκραιφνῆ μορφή του χωρὶς νὰ εἶναι παιδί. Τὸ εἶπαν καὶ οἱ Αἰγύπτιοι σοφοὶ ποὺ εἶχαν ἀποθησαυρίσει πολύτιμη ἐθνολογικὴ γνώση:

Ἕλληνες αἰεὶ παῖδες.

Παιδικότης καὶ νεότης (ἔννοιες συναφεῖς) διατηροῦνται (καὶ ἐπιτυγχάνονται) μὲ τὴν συνεχῆ ἀναζήτηση, *δίζησιν*, τὴν ὄξυνση τοῦ νοῦ, τὴν ἐπαναστατικότητα. Ἐδῶ *στάσις* δὲν σημαίνει τὴν στασιμότητα, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὴν μεταβλητότητα, τὸ *νεωτερίζειν*. Κάθε τέλος γίνεται νέα ἀφετηρία. Ποτὲ δὲν τίθεται τελεία καὶ παῦλα. Ἂν πάψουν νὰ εἶναι θηρευτές, ἀφελληνίζονται. Οἱ ἀκραιφνέστεροι Ἕλληνες ἦσαν οἱ σοφιστές, γιατὶ ἡ ζήτησή τους ἦταν ἐπίμονη καὶ πιὸ παράτολμη.

Ὁ Ἕλλην ἦλθε μὲ τὸ λογοτεχνικό, καλλιτεχνικὸ καὶ φιλοσοφικό του ὁπλοστάσιο καὶ ἐπεδίωξε τὴν *ἀπεργασίαν* τοῦ τελειωτικοῦ (ὅπως τοὐλάχιστον

φαίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος) ἀγάλματος, τοῦ Χριστοῦ. Ποῖος εἶναι; Ἀρχίζει ἀτέρμονη Χριστολογία. Σπουδαῖοι καὶ ἀσήμαντοι, ἐπώνυμοι καὶ μή, κάθε ἕνας ἔχει τὸν Χριστό του ποὺ ἐνίοτε οἱ ἄλλοι τὸν βλασφημοῦν. Ἡ Ἐκκλησία ἐπεδίωξε μὲ τὶς Συνόδους της νὰ δεχθεῖ καὶ νὰ ἐπιβάλει τὸ δεχθέν, τὸ *δόγμα*. Ἀπείλησε μὲ *καθαίρεσιν* τοὺς αἱρετικούς: Εἰς μάτην. Γιατί δὲν ἐπιτυγχάνεται ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὸ τί εἶναι ὁ Χριστὸς καὶ ποιά εἶναι ἡ σχέση του (ἢ σχέσεις) πρὸς τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς Ἁγ. Τριάδος; Διότι τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ὅπως μπῆκε στὴ χρονικότητα, δηλ. στὴν ἱστορία, παρελήφθη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ βεβαίως *ἐδοξάσθη*. Τί σημαίνει ὅμως ἐδοξάσθη; Βεβαίως ἐτιμήθη, ἐλαμπρύνθη. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο (ἀπὸ τὸ *δοκεῖν*). Ἔδοξεν ἄλλως ἄλλοις. Τίσιν; Ἑκάστοις. Ἔτσι μὲ τὸ *δοκεῖν* ποὺ τὸ ἔχει ὁ καθένας καὶ «νομίζει», τὸ *δόγμα* δὲν ἐμπεδώνεται. Ὅτι ὑπάρχουν πολλὲς «αἱρέσεις» ὑποδηλώνει τὴν παρουσία τῆς Ἑλλάδος. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀπογυμνωθεῖ ἀπὸ τὸ «νομίζειν» του καὶ ὀλιγίστη παιδεία Ἑλληνικὴ ἂν ἔχει λάβει. Αὐτὸ δὲν τὸ δίδει σὲ κανένα. Τὸ «νομίζω» του δὲν γυρίζει σὲ κάποιον, δὲν *ἐπι-τρέπεται* σὲ ὁποιονδήποτε *ἐπί-τροπον*.

Ὁ Ἕλλην παρέλαβε τὸ Ἰουδαϊκὸ πνεῦμα καὶ ἄνοιξε ζωηρὸ διάλογο μαζί του. Τὸ ὅτι ἦταν διάφορο δὲν τὸν ἐνόχλησε. Ἀντιθέτως μάλιστα. Ὁ Ἕλλην ρέπει πρὸς τὰ διάφορα καὶ ἔχει συνειδητοποιήσει (σὲ μεγάλο βαθμὸ) ὅτι

ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστη ἁρμονία.

Τὸ Ἰουδαϊκὸ πνεῦμα δὲν ἐπιτρέπει τὴν διὰ λόγου ἔκφραση καὶ εἰκονοποίηση. Εἶναι ἀνέκφραστο καὶ ἀνείκαστο. Δὲν ζητεῖ τὸ *εἶδος*. Δὲν *εἰδοποιεῖ*. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα πῆρε ὁ Ἕλλην καὶ τὸ ἔκαμε Λόγον καὶ εἰκόνα, δηλ. εἴδωλον. Ἀλλά, ὡς συμβαίνει μὲ ὅλα τὰ δημιουργήματά του, ὁ Ἕλλην ἄνοιξε διάλογο καὶ μὲ αὐτό. Διάλογο ποὺ πέρασε ἀπὸ πολλὲς φάσεις καὶ δὲν πρόκειται νὰ τελειώσει. Καὶ εἶναι διάλογος ποὺ δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ πολλὲς ἄλλες ἐθνικὲς μονάδες καὶ ἄτομα. Μία μορφὴ τῆς πάλης· ἐπολέμησαν οἱ Χριστιανοί, λυσσωδῶς μάλιστα, τοὺς εἰδωλολάτρες (καὶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ Ἕλληνες). Ἀλλὰ διὰ τῶν εἰδωλολατρῶν, εἰδωλομανῶν ὄντως Ἑλλήνων, ἐμορφώθη (καὶ μορφοποιεῖται) τὸ μεγαλύτερο εἴδωλο τῆς ἱστορίας, ὁ Χριστός. Γνωρίζει κανεὶς ἄλλο ἄνθρωπο ἢ θεὸ ἀπὸ τὴν παγκόσμια ἱστορία ποὺ νὰ ἔχει παρασταθεῖ περισσότερο, νὰ ἔχει περισσότερα πορτραῖτα, λογοτεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικά; Ἡ Βίβλος, ἰδίως ἡ Καινὴ Διαθήκη, ἔχει καταζωγραφηθεῖ. Ἔτσι ὁ Χριστὸς ἔγινε ποίημα, ἄγαλμα καὶ μάλιστα τὸ κατ' ἐξοχήν.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ καινὸν μήνυμα πῆρε μία συγκεκριμένη μορφὴ καὶ ἰδιόρρυθμο Τυπικὸ σ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομε *Ὀρθοδοξία*. Καταλήξαμε σὲ ἕνα δόγμα, διότι παραλλήλως πρὸς τὴν τάση γιὰ αἵρεση, ἐνεργεῖ καὶ ἡ τάση γιὰ ἑνότητα· ἡ τάση ποὺ ἑνώνει. Ἔτσι τὸ *δόγμα* πῆρε τὸν χαρακτῆρα ἀρχῆς καὶ ἀξιώματος. Ὁ,τιδήποτε ἄλλο θεωρεῖται κακοδοξία. Καὶ ἐδῶ μέσα

ἀσφυκτιᾷ ὁ Ἕλλην. Ἂν διεκδικήσει τὸ δικαίωμα τοῦ αἱρεῖσθαι καὶ τὸ ἀσκήσει, τότε ἀσεβεῖ, ἁμαρτάνει. Καὶ ἁμαρτάνει ὄχι μόνον ὅταν παραβαίνει τὶς 10 ἢ ἄλλες ἐντολὲς ἀλλὰ κυρίως ἂν διατυπώνει διάφορες ἀπόψεις περὶ τῶν 3 προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος (τόσο περίπλοκες ποὺ πράγματι χρειάζονται τριγωνομετρία, γιὰ νὰ κατανοηθοῦν).

Ὁ Ἕλλην ἐπιτυγχάνει, ἂν κάνει *εἰλικρινῆ αἵρεσιν* στὶς ἀναζητήσεις του, ἂν ἐπιλέγει μὲ τὸ καθαρὸ φῶς, ἂν ἔχει ἐπαρκῆ φωτισμό. Ἐπιτυγχάνει ἂν μὲ τὴν *ἀνάλυσή* του δὲν ἀφαιρέσει τὴν γοητεία ἀπὸ τὸ ἀναλυόμενο, ἂν μάλιστα μεγαλώσει τὸν θαυμασμό του καὶ δὲν πέσει στὴν πεζότητα, τὴν χαμαιζηλία καὶ τὴν χαμέρπεια. Τὸ μυστήριο τοῦ κόσμου ὅσο ἀναλύεται ὀρθὰ (σωστὰ) τόσο μεγαλύνεται. Ἀναλύεται μία ἀκτή, μία πτυχὴ τοῦ σύμπαντος καὶ μένουν κενεῶνες ἀπροσπέλαστοι. Ἂν γίνει πλήρης *ἀπο-γοήτευσις*, πάει ἡ σαγήνη καὶ ὁ μεγαλεῖο . Σωστὸς φωτισμὸς φέρει *αὐγὴν ψυχῆς*.

Κατὰ τὸν κορυφαῖο λυρικὸ ποιητὴ τῆς Ἑλλάδος, τὸν Πίνδαρο, κάθε ἄνθρωπος εἶναι ὄχι ἁπλῶς σκιὰ (ὅπως ἀκοῦμε καὶ στὴν Νεκρώσιμη ἀκολουθία τῶν Ὀρθοδόξων), ἀλλὰ *σκιᾶς ὄναρ*. Ἀλλὰ ποῦ εὑρίσκεται ἡ εὐδαιμονία, ἡ τελείωση αὐτοῦ τοῦ ὀνείρου τῆς σκιᾶς; ὄχι σὲ κάποια πύκνωση ἢ ὁποιαδήποτε παγίωση ἢ ἀσφάλισή του, ἀλλὰ σὲ τί; στὸ νὰ ἔλθει *διόσδοτος αἴγλη*, δηλ. θεϊκὸ φῶς ἀπὸ τὸν Δία (ἄνωθεν καταβαῖνον) νὰ μᾶς καταυγάσει. Ἂν ἔλθει αὐτὸ τὸ φῶς (καὶ τὸ δοῦμε, θυμηθεῖτε τὸ *εἴδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν* τῆς Θείας Λειτουργίας — τῆς θεϊκῆς τελετῆς ποὺ γίνεται χάριν τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς προσφέρεται *ὡς δεῖπνος μυστικός*), τότε ὁ βίος εἶναι *γλυκὺς* καὶ ἡ ζωή μας (*ὁ αἰὼν*) *μείλιχος*. Ἡ ζωή μας θὰ εἶναι γλυκειὰ ἀλλὰ πῶς θὰ εἴμεθα ὡς σκιὰ φωτισθεῖσα; Θὰ εἴμεθα μέσα στὴν ὅλη φωταύγεια. Ἄρα δὲν θὰ ἔχομε ἀτομικὴ ὕπαρξη. Θὰ εἴμεθα σὲ πέλαγος φωτός, *ἐν σέλαϊ* (ἐν τῇ Ἑλλάδι;).

Οἱ Ἕλληνες εἶναι *εἰλικρινεῖς*. Κρίνουν καὶ ξεχωρίζουν ὅλα κάτω ἀπὸ τὸ φῶς (*ὑπ' αὐγάς*). Καὶ σὲ τελικὴ ἀπόληξη, ὡς ἔσχατο τέρμα ἐπιδιωκόμενο καὶ ἐπιτυγχανόμενο σὲ κάποιες (σπάνιες) περιπτώσεις, γίνονται ἕνα μὲ τὸ φῶς καὶ μένουν ἔτσι στὴν ἀθανασία. Στὸν ὠκεανὸ αὐτὸ τοῦ φωτὸς (καὶ στὴν ἀχρονία) ἀνάγονται μὲ κάποιο *νόστον* τῶν Ἑλλήνων ἡ Πάσχα τῶν Χριστιανῶν· δὲν γίνεται διάκριση μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς αἴγλης καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ φωτός. Ἐδῶ ἀγόμεθα τελειούμενοι διὰ καλῆς *ταγείας* καὶ καλῶν *σημάτων*.

Ἀκριβῶς μέσα στὸ ἐθνικὸν *σῆμα*, τὴν σημαία (ἢ τὴν *σημείαν*) ποὺ σημαίνει, ἔχει σημασία καὶ νόημα συμπυκνωμένο ποὺ τὸ ἐκπέμπει, πρέπει νὰ ἔχει σημειωθεῖ κάτι ποὺ νὰ ἀποτελεῖ *ἴδιον*· κάτι ποὺ νὰ ξεχωρίζει τὸ ἐθνικὸ μας σύμβολο ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες σημαῖες ὅλων τῶν (περίπου 200) κρατῶν τῆς γῆς. Κάθε κράτος (μὲ τοὺς ταγούς του) δίδει ἔκφραση στὴν ἐθνικότητά του καὶ ἐπιλέγει τὸ *σχῆμα* καὶ τὸ *χρῶμα* ἢ τὰ *χρώματα* τοῦ συμβόλου του ποὺ προσ-

φέρεται στὰ μάτια. Ἀνάλογο γίνεται μὲ τὴν μουσικὴ τοῦ ὕμνου καὶ τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο ποὺ καθιερώνεται ἐπισήμως μὲ νόμο.

Θέλομε στὴν θέα τῆς σημαίας νὰ ἀνακαλεῖται κάτι θεμελιακὸ ἀπὸ τὴν ἐθνική μας ἱστορία ποὺ πανθομολογουμένως νὰ εἶναι ἰδιαζόντως ἑλληνικὸ στὰ μάτια ὅλων τῶν κατοίκων τῆς γῆς. Ὅπως εἶναι σήμερα ἡ σημαία μας δὲν περιέχει κάτι τὸ ἰδιαίτερο, οὔτε στὸ χρῶμα οὔτε στὸ σχῆμα. Τῆς λείπει αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει καὶ θυμίζει ἀμέσως Ἑλλάδα. Καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ *κίων* (columna, ἡ κολόνα). Ὁ κίονας (ἕνας ἀπ' ὅλους) εἶναι τὸ βασικὸ καλλιτεχνικὸ στοιχεῖο τῆς Ἑλλάδος. Εἴτε τὸν βλέπομε στὴν Ἑλλάδα εἴτε σὲ πόλεις πολλῶν κρατῶν τῆς γῆς σὲ κανένα δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸ εἶναι Ἑλλάδα.

Ὁ κίων (σὲ κάποιο σημεῖο τοῦ ἐθνικοῦ μας συμβόλου καὶ μὲ ἐπιμελημένη παράσταση) θὰ ἔδιδε ἕνα στοιχεῖο ποὺ στὶς ποικίλες μορφές του στὸν χρόνο θὰ ἔδενε Μινωϊκή, Κλασσική, Βυζαντινὴ καὶ Νεωτέρα περίοδο τοῦ ἔθνους μας σὲ ἀδιάσπαστο σύνολο.

Διαφορὲς στὸ ἐθνικὸ ὑφαντὸ ὑπάρχουν. Φυσικά. Ὁ Ἕλλην νεωτερίζει· θέλει ἀλλαγές, ὅσον καὶ ἂν ποθεῖ καὶ ἐπιδιώκει τὴν *ἐνοῦσαν ἀρχήν*. Ἔτσι ἡ ἱστορία μας εἶναι πολύμορφη. Καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ποικίλλεται. Ἔχει τραγικότητα, διότι προσπαθεῖ νὰ συνδυάσει ἑτερότροπα πράγματα καὶ καταστάσεις.

Τὰ *διαφέροντα* κεντρίζουν καὶ μᾶς προκαλοῦν νὰ τὰ κάνομε *συμφέροντα*. Τὸ *συμ-φέρειν* εἶναι πράγματι ὠφέλιμο. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ χρειάζεται ἐμβάθυνση. Ἔτσι καὶ τὰ δύο τόσο διάφορα πολιτισμικὰ μεγέθη τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ μποροῦν ἀπὸ τὸν αἰώνιο Ἕλληνα νὰ συγκερασθοῦν ὄχι μόνο μὲ τὴν ἐπιλογὴ μερικῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι ἡ γλῶσσα (παρὰ τὴν σπουδαιότητά της), ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὶς πιὸ βαθειὲς καὶ ἀκραῖες μορφές των. Ὅσο μάλιστα εἶναι μεγαλύτερη ἡ διαφορὰ καὶ τὸ χάσμα τῶν στοιχείων ποὺ κάθε φορὰ ἐπισημαίνομε, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ πρόκληση, τόσο ἐντονώτερη ἡ ἀφύπνιση καὶ τόσο πιὸ ἐλπιδοφόρα ἡ προσπάθεια ὅτι θὰ προκύψει *καλλίων ἁρμονία*.

Συχνὰ ἡ ἰδία λέξη ἔχει διάφορο νόημα: *φιλαμαρτήμων* εἶναι ὁ (ἀρχαῖος καὶ νέος) Ἕλλην ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς εἶναι *φιλαμαρτήμων*. Μᾶς τὸ λέει κορυφαῖος ὑμνῳδὸς τῆς Ἐκκλησίας μας ποὺ κατακηλεῖ κάθε Κυριακὴ τὰ ὦτά μας, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Ποία ἡ (σημασιολογικὴ) διαφορά; Ὁ Ἕλλην ἔχει τὴν ροπὴ νὰ διαπράξει τὴν ἁμαρτία, ἔχει τὸ ἐφάμαρτον, ἐνῷ ὁ Θεὸς ρέπει πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸ νὰ τὸν βοηθήσει καὶ νὰ τὸν τονώσει (*ὡς ῥύστης*). Ὁ Χριστιανισμὸς ἔρχεται διὰ νὰ ἀποπλύνει τὴν ἁμαρτία τῆς Ἑλλάδος, ὅπως μάλιστα διαπράττεται ἀπὸ τὸν καθένα μας (ποὺ εἶναι ἐπιτομή της). Ἡ Ἑλλὰς ἐδημιούργησε μὲ τὸν Χριστιανισμὸ (interpretatio Graeca τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ) ἕνα λουτρὸ παλιγγενεσίας γιὰ ἀνάκτηση τῆς ἀγνότητος (*ἁγνείας*), γιὰ ἀναπαρθένευση ποὺ ἀνακτᾶται κατὰ τὴν Θεία Λειτουργία ἐν κατανύξει καὶ βαθείᾳ

περισυλλογῇ (*ὅλην συγκροτήσαντες τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιστήμην*), μὲ πλήρη μέθεξη, μὲ γεύση Ποτηρίου. Ὑπάρχει ἡ Ἐκκλησία· *ἥδε ἡ σώζουσα*. Αὐτὴ εἶναι ὁ λουτρών.

Ἀλλὰ ἀποκτοῦμε εὐδαιμονία; Γινόμεθα χαρούμενοι; πῶς; ἀτενίζοντες τί;

Ὁ *γέλως* ἦταν πλούσιος στὰ Ὀλύμπια δώματα· συχνὰ

γέλως ὧρσε μακάρεσσι θεοῖσι,

ἀλλὰ ἔσβησε, ὅπως καὶ τὸ μειδίαμα. Ὁ Χριστὸς ποτὲ δὲν ἐγέλασε, ἀλλὰ οὔτε ἐχλεύασε· οὔτε εἰρωνεύθη· οὔτε ἐσάρκασε. Δὲν ἐδολιεύθη. Δὲν ὑπεκρίθη. Ἦταν σὲ ἀναζήτηση τοῦ ἐσχάτου, τοῦ ἀπολωλότος, τοῦ χειρίστου. Τόση ἐπιμονὴ γιὰ τὸν ἕνα. Καὶ καθένας πεφορτισμένος, ταλαιπωρημένος, ποὺ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του μοναχικὸ στὴν δυστυχία καὶ τὴν ταπείνωση, αἰσθάνθηκε ὅτι δι' αὐτὸν τὸν ἴδιο ἦλθε ὁ Χριστὸς. Αἰσθάνθηκε μὲ ἀνακούφιση τὴν θεϊκὴ συγκατάβαση καὶ προστασία. Αὐτὸς ὁ ἀπόκληρος, ὁ παραγκωνισμένος, ὁ ταπεινωμένος ἐδοκίμασε ἀπέραντη ἀγαλλίαση ἀπὸ τὴν *ἄκραν συγκατάβασιν*. Ἐγέμισε ἀπὸ χαρά. Ἐσκίρτησε. Ἔνοιωσε ἔντονη ἱκανοποίηση καὶ *μακαριότητα*. *Ἐμεγαλύνθη σφόδρα*. Ἐδῶ ἔχει θέση τὸ *ἀγάλλεσθαι* ποὺ εἴπαμε. Συγκρίνετε τώρα Ὀλυμπιακὴ μακαριότητα καὶ Χριστιανικὴ ἀγαλλίαση. Ὅλα χωροῦν στὸ εὐρὺ πεδίο τῆς ψυχῆς· καὶ τὸ *ἀνειμένως* καὶ τὸ *συνειμένως ζῆν*. Μποροῦμε πράγματι νὰ ἀποδεχθοῦμε ὅ,τι διέπεται ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπίους, χωρὶς κάποιο παράλειψη ἢ περιφρόνηση τῆς Ἀφροδίτης ἢ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τοῦ Ποσειδῶνος; εἶναι θέμα παιδείας. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀγωγὴ παρενείρει τὸν ἄνθρωπο στὴν θεϊκὴ ἐπικράτεια καὶ τὸν κάνει συγχορευτὴ στὸ κοσμικὸ θαῦμα. Στὶς ὑψηλότερες σφαῖρες ἡ θεϊκὴ συνάφεια εἶναι δεδομένη. Καὶ προσφέρει ἀγαλλίαση.

Ὁ Νεοέλλην μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει μὲ τὶς πλούσιες καταβολές του τὴν σύνθεση στοιχείων ποὺ τοῦ φαίνονται ἀσυμβίβαστα. Τοῦ ἀρέσει γενικῶς νὰ εἶναι ὄχι μόνο αἱρετικὸς ἀλλὰ *ἐν ἀνάγκῃ* καὶ συναιρετικὸς καὶ ἐλαφρῶς διασκευάζων στίχο τοῦ Αἰσχύλου, θὰ ἔλεγα ὅτι γιὰ τὸν καθένα μας

ἔξεστι τυχεῖν γάμου μικροῦ ἢ μεγίστου.

Ἡ ἀξία τοῦ γάμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἴδιο. Καὶ καθένας τεκταίνων τὸ ἑαυτοῦ ἄγαλμα συντελεῖ στὸν ἀπαρτισμὸ εὐνόμου κοινωνίας καὶ τῆς ἐθνικῆς κιονοστοιχίας.

SUMMARY

Hellenic civilization is enormous and multifarious. Logic necessity, however, demands to see all its achievements in synopsis, in parvo; to seek the stigma, the point of 4.000 years, divided in two equal parts (in the case of Hellas), 2.000 BC and 2.000 AD, in their dialectical relation.

In our national symbol (portent, standard), the flag (which embraces the meaning of the entire Nationality), we would have expected to look at something peculiar, belonging exclusively to our feature and being recognized as such by the other states. What is this? the column (columna, colonna).

EMM. M.